

Veel Joachim Salemanni eestikeelsest paarisvärstist

Hiljuti avaldasid kirjandusteadlased Jaak Urmet ja Kristi Viiding huvipakkuva kirjutise XVII sajandi Eesti luule uutest leidudest.¹ Artikkel põhineb esimesena mainitud autori süsteemsetel otsingutel välismaa arhiividest. Iga värtsirea avastamine sellest perioodist on hindamatu väärtusega nii kirjandus- kui ka keeleteaduse jaoks. Muude põnevate leidude hulgas pakub tõsist huvi hilisema Oleviste kiriku pastori ja Eestimaa piiskopi Joachim Salemanni (1629–1701) põhjaeestikeelne paarisvärss aastast 1654. See avastati kreeka- ja ladinakeelse teksti hulgas ja oli kirjutatud kaasüliõpilase Adolf Sauberti (1635–1678) reisialbumisse. Paraku pole kirjutises paarisvärsti keeleline analüüs lõpuni vee-nev.

Õigesti ja otstarbekalt on kirjeldatud Salemanni kirjaviisi iseärasusi, kuid küsitavusi on grammatikamõistetes ja vajaka-jäämist värsside sisu mõistmisel. Salemann on eesti keeles kirjutanud järgmised read: „Söbber mottle Söbra pehl / Jeht sa sihn woi jeht sa sehl.” Kommenteerijad on need edastanud tänapäeva keelepruugis nii, et säiliks lõppriim: „Söbra möte söbra peal – / oled siin või oled seal.” Paraku võimaldab see värsside sisu mitmeti tõlgendamist.

Urmet ja Viiding on paarisvärsti grammatilise analüüsi tulemusel järeldanud: „Nagu [Salemanni] 1651. aasta pulma-

laulus, on siingi käskiva kõneviisi ainsuse kolmas pööre kõikuvaga lõpuga: esimeses värstis on tegusõna *mõtlemä* ilma *t*-lõputa, teises värstis *jääma*-verbist *jeht* aga *t*-ga. Saksapärase on verbi *jääma* rektsioon sees- või alalütleva, mitte sisse- või alalütleva käändega. Fraasis *söbra pehl* pro *söbräle* on näha käändegrammatika kalduvust analüütilisusele.”²

Käsitlegem kirjapandud lauseid lähemalt. Kõigepealt pole käesolevas luuletekstis tegu imperatiivi kolmanda, vaid teise pöördega, ja sedagi üksnes esimese värsti sõnavormis *motle*. Kolmas pööre eeldaks tunnust *-ko* ~ *-ku*, nagu seda Salemanni 1651. aasta pulmalaulus kajastavad *tulko* 'tulgu' ja *sahkut* 'saagu',³ mispuhul kõikuvaks elemendiks on *-t*. Ent uuritava teise värstis pole nimetatud tunnust. Seepärast võib väita, et Salemann talitas *jääma*-verbi puhul *t*-d kasutades õigesti ja pidas silmas kindla kõneviisi oleviku teist pööret. Sõnalõpu tugev klusiil XVII sajandi keskpaiga tekstides on ootuspärane, mispuhul ei välistata, et vähemalt puhuti võis see tähistada meediahäälikut.⁴

Siinkirjutaja pole vaba ümbersõnastamise vastu, kuid pigem tulnuks eelistada sõnatüvede asendamata jätmist, kaasajastades vaid kirjaviisi ja kõrvaldades saksapärase rektsiooni vead. Seega parem olnuks *jääma*-verb säilitada. Nii viisi toimides näeks paarisvärss välja selline: „Söber, mötle söbra peale / [olenemata sellest,] [kas] sa jääd siia või jääd sinna”, st

² J. Urmet, K. Viiding, Täiendust XVII sajandi Eesti luulele, lk 852.

³ Vt V. Alttoa, A. Valmet, 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule. Tallinn: Eesti Raamat, 1973, lk 47–48.

⁴ V. Alttoa, A. Valmet, 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule, lk 18.

¹ J. Urmet, K. Viiding, Täiendust XVII sajandi Eesti luulele. – Keel ja Kirjandus 2021, nr 10, lk 843–864.

'igal juhul' või 'alati'. Nõnda oleks sisu reljeefsemalt esile tulnud, sest muidu jääks esimese värsi puhul selgusetuks, et tegu on just sõbra poole pöördumisega, samuti oleks ähmane, kas kõne all on sõprade ühine mõte või hoopis midagi muud.

Kahtlemata on paarisvärsis ilmnev rektsioon saksapärase, kuid jutt soovimatutest ja soovitatavatest käänetest tekitab mõnetist segadust. Tegelikult kasutatakse paarisvärsis koha-asemärsõnu, mispuhul on otstarbekam öelda, et seal on suunda osutavate *kuhu*-käändes sõnade asemel kasutatud saksapäraselt kohta näitavaid *kus*-käändes asemärsõnu.⁵ Tõsi küll, keeleajalooliselt kujutavad nad endast näitava asesõna *see* tüvevariantide eri kään-deid. Kahest värsis kasutatud asemäär-sõnast *siin* ja *seal* ning kahest mõeldavast vormist *siia* ja *sinna* seondub kaks viimast sisseütlevaga ning *seal* alalütlevaga, kuid *siin* pärineb kunagisest lokatiivist.⁶

Võiks lisada, et Salemannil leidub ebasobivat rektsiooni seoses sõnaga *peal* ka 1651. aasta pulmalaulus: „Meye pehl (ma pallun) wahta!” ('Meie peale (ma palun) vaata!') ja „Tulko keick Önn meye pehl” ('Tulgu kõik õnn meie peale').⁷ Ja mitte ainult temal. Seda esineb laiemalt, näiteks kogeme seda Reiner Brockmanni (1609–1647) loodud pulmalaulus: „Heita Armo münno pehl / Sünno pehl ma lot-han” ('Heida armu minu peale / Sinu peale ma loodan').⁸ Ega teisiti ole ka Heinrich

Stahlil (1600 paiku –1657), nt „mottelkut see pehl” ('mõtelgu selle peale') ja „loth-kut sehl pehl” ('lootku selle peale'), sõltumata isegi originaalkeele tegusõnade erinevast rektsioonist *dencke daran*, kuid *verlasse sich darauff*.⁹ Sama lugu on Stahlil ka *jääma*-verbi rektsiooniga: „temma jehp sehl / kus muh rahwas erra leh” ('tema jääb sinna, kust muu rahvas ära läheb').¹⁰

Ainukordsest sõnapaarist *sõbra pehl* ei saaks veel järeldada luuletaja analüütilisusele kalduvust, sest *mõtlemä kellegi peale* on eesti murretes ja kirjakeeles üsna tavapärase, kuigi mitte algne, nt *Peigmies ei öld viel pulmade pääle mõtlend*,¹¹ *Ära mõtle surma peale, mõtle elule*. [---] *mõt-le vähemalt lastele, laste peale*.¹² Ent tõsi on, et Salemann ja teised XVII sajandi värsisepad tarvitasid saksa keele eessõnade mõjul tekkinud analüütilisi käändevorme.

Järgnevalt üritagem Salemanni värssi-dest leida vihjet tegelikkusele. XVII sajandi üliõpilased olid väga mobiilsed. Salemann õppis Tartu, Giesseni, Straßburgi jt üli-koolides, kusjuures viimati mainitud asu-tusse immatrikuleeriti ta 21. mail 1653, kuid juba vähem kui aasta pärast, 6. aprillil 1654 lisati ta nimi Tübingeni ülikooli mat-riklisse.¹³ Uuritav luuletus on kirjutatud

⁹ K. Habicht, P. Penjam, K. Prillop, Heinrich Stahli tekstide sõnastik. Toim V-L. Kingi-sepp. [Tartu:] Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 317.

¹⁰ K. Habicht, P. Penjam, K. Prillop, Hein-rih Stahli tekstide sõnastik, lk 387.

¹¹ Eesti murrete sõnaraamat. Kd 6, v 27. Toim M-L. Kalvik, M. Kendla, T. Laansalu. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2016, lk 284.

¹² Eesti keele seletav sõnaraamat. Kd 3. L–O. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veski, Ü. Viks, P. Voll. Tallinn: Eesti Keele Siht-asutus, 2009, lk 531.

¹³ A. Tering, Album Academicum der Uni-versität Dorpat (Tartu 1632–1710). (Publica-tiones Bibliothecae Universitatis Litterarum Tartuensis 5.) Tallinn: Valgus, 1984, lk 231.

⁵ Vt M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA, 2020, lk 168, 434.

⁶ Vt P. Alvre, Pronoomeni *see* tüvedest läänemeresoome keeltes. – Emakeele Seltsi aastaraamat IX (1963). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 1963, lk 142, 144, 146.

⁷ V. Altoa, A. Valmet, 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule, lk 47.

⁸ V. Altoa, A. Valmet, 17. sajandi ja 18. sajandi alguse eestikeelne juhuluule, lk 28.

sõbra reisialbumisse just viimati mainitud kuupäeval. Seevastu Saubert oli immatrikuleeritud Straßburgi ülikooli 18. septembril 1652, kust ta siirdus 1654. aastal tagasi Altdorfi ülikooli, mille üliõpilaseks oli ta esimest korda saanud kaks aastat varem.¹⁴ Väärrib märkimist, et Sauberti reisialbumisse on Straßburgis kaks teist sõpra sisse kirjutanud Salemannist veidi hiljem, nimelt 14. juulil 1654,¹⁵ mis näitab, et viimati mainitu lahkus Straßburgist tõenäoliselt varem. Usutavasti seetõttu ongi Salemann tähendanud: „kas sa jääd siia või jääd sinna”, st siia Straßburgi või siirdud tagasi ja jääd sinna Altdorfi, mis asus veerandsaja kilomeetri kaugusel Nürnbergist. Siinpuhul välgatas mõte, kas kreekakeelne vihje vanematele „Esiteks austa Jumalat, tema järel oma vanemaid” Salemanni luuletuses ongi juhuslik, sest sõber naasis ju kodukandi ülikooli (tõsi küll, üsna lühikeseks ajaks). Kaasüliõpilase teoloogist isa Johannes Saubert (1592–1646) oli pikeemat aega tegutsenud Nürnbergis ja nooremast vennast Johannesest (1638–1688)

¹⁴ J. Urmet, K. Viiding, Täiendust XVII sajandi Eesti luulele, lk 851.

¹⁵ Repertorium Alborum Amicorum 1998–2021. Internationales Verzeichnis von Stammbüchern und Stammbuchfragmenten in öffentlichen und privaten Sammlungen. Toim Werner Wilhelm Schnabel, Tobias Bauer. Nürnberg. https://raa.gf-franken.de/de/suche-nach-stammbuch-intraegen.html?permaLink=1639_saubert2;174#ID_1639_saubert2_174/ (30. X 2021).

sai pärastpoole Altdorfi ülikooli teoloogia professor. Kahtlemata olid isa ja poeg XVII aastasaja Saksamaa kultuuriloo osalised tegijad.¹⁶

Siinkirjutatust lähtuvalt tuleks üldistavalt eeldada, et juhuluuletuste ja teiste vana eesti keele tekstide täpsem vahendamine tänapäeva keelde annaks nende analüüsimisel paljudel juhtudel nii keelealast kui ka sisulist lisateavet.¹⁷ Mõningaseks eeskujuks võiks olla teksti algsel kujul ja paralleelselt tänapäevases keeles esitav Tallinna Pühavaimu kiriku abipastori Georg Mülleri „Jutluseraamat”.¹⁸

ENN ERNITS

¹⁶ Vt J. A. Wagenmann, Saubert, Johannes [der Ältere]. – Allgemeine Deutsche Biographie. Kd 30. Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, lk 413–415. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz74695.html#adbcontent> (30. X 2021); J. A. Wagenmann, Saubert, Johannes [der Jüngere]. – Allgemeine Deutsche Biographie. Kd 30. Leipzig: Duncker & Humblot, 1890, lk 415–416. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz10815.html#adbcontent> (30. X 2021).

¹⁷ Villem Altoa ja Aino Valmeti juhuluulekogumiku (1973) trükiallikate koopiad ja kommentaarid on väga väärtuslikud, kuid nendega pole kaasatud isegi tähtsahelist transliteratsiooni, rääkimata „tõlkimisest”. Trükitehnilistel põhjustel on luuletekstide lugemine paraku raskendatud või isegi võimatu.

¹⁸ G. Müller, Jutluseraamat. (Eesti mõttelugu 78.) Koost K. Habicht, V-L. Kingisepp, J. Peebo, K. Prillop. Toim K. Habicht, K. Tafelau, S. Omblor. Tartu: Ilmamaa, 2007.